

Gerben Zaagsma

Joodse vrijwilligers in de Spaanse Burgeroorlog: de Botwin compagnie*

Gerben Zaagsma neemt in dit supplementsartikel de Botwin compagnie onder de loep. Deze compagnie die opgericht werd tijdens de Spaanse burgeroorlog bestond uit joodse vrijwilligers. Hier wordt beschreven wat hun motivatie was om zich aan te melden voor de compagnie.

‘Met nadruk op het grote aantal joodse vrijwilligers en hun betekenis in de Dombrowski Brigade, en als eerbetoon aan de nagedachtenis van de gevallen joodse strijders in de strijd voor vrijheid, benoemen wij de 2^e compagnie van het heroïsche Poolse Palafox bataljon als joodse compagnie in de naam van Naftali Botwin.’¹

Inleiding

In juli 1936 kwam een groot deel van het leger van de Republiek Spanje in opstand tegen de democratisch gekozen Volksfront regering die na de verkiezingen van februari 1936 aan de macht was gekomen. De zogenaamde Spaanse Burgeroorlog waarin deze opstand resulteerde duurde tot april 1939, toen de troepen van Franco de overwinning opeisten. Hoewel de burgeroorlog het gevolg was van interne Spaanse conflicten en een lange voorgeschiedenis kende, kreeg het conflict al snel een internationale dimensie door de steun van Hitler en Mussolini aan Franco. Op zijn beurt

* Dit artikel is gebaseerd op de afstudeerscriptie *Jewish volunteers in the Spanish Civil War. A case study of the Botwin company* die ik schreef t.b.v. het MA in Yiddish Studies Program van de School of Oriental and African Studies, University of London in 2001. Met dank aan Stefan van der Poel en Nathan Brinkman voor hun commentaar.

1 Uit het dagbevel dat de oprichting van de Botwin compagnie aankondigde. Zie: David Diamant, *Yidn in shpanishn krig, 1936-1939* (Joden in de Spaanse Burgeroorlog; Parijs 1967) 196-197, aldaar 197.

besloot Stalin de Republiek te steunen en in oktober 1936 nam de Communistische Internationale het besluit om de Internationale Brigade te vormen (hierna IB). De aangesloten communistische partijen begonnen met de rekrutering van vrijwilligers om te vechten in Spanje.

Gedurende de Spaanse Burgeroorlog vochten minstens 35.000 niet-Spaanse individuen aan de kant van de Republiek. De basis van de IB lag in de stad

Albacete. Vanuit Parijs werd het transport van de vrijwilligers naar Spanje georganiseerd en gecoördineerd. De IB had zowel een centraal militair commando als een politiek commissariaat. Iedere gevechtseenheid (brigade, bataljon of compagnie) had dus zowel een militair commandant als een politiek commissaris die de officiële partijlijn en de interne discipline bewaakte en het moreel hoog diende te houden. Ruw geschat hadden ongeveer 5.000 interbrigadisten een joodse afkomst.² Een klein deel van hen, naar schatting zo'n 200 vrijwilligers, maakte deel uit van de Botwin compagnie. Deze joodse compagnie werd in december 1937 gevormd binnen het Palafox bataljon van de 13^e Poolse Dombrowski Brigade en was vernoemd naar de in 1925 in Polen geëxecuteerde Pools-joodse communist Naftali Botwin.

De geschiedenis van de Botwin compagnie is om twee redenen interessant: ten eerste hangt haar geschiedenis samen met de bredere vraag naar de rol die joodse identiteit speelde in de beslissing van joodse vrijwilligers om in Spanje te gaan vechten, met andere woorden, de vraag in hoeverre hun motivatie een specifiek joodse achtergrond had. Zoals Rudi van Doorslaer het heeft uitgedrukt: 'Scherp gesteld gaat het hierover: kwamen de joden naar Spanje om te vechten voor hun communistische idealen (samen met alle andere communisten) of kwamen zij omdat ze als joden een speciale rekening te vereffenen hadden met de motor van het

Vaandel van de Botwin compagnie. Boven de Jiddische tekst 'Voor jullie en onze vrijheid' (het Poolse credo in Spanje) en de naam van de compagnie. Daaronder dezelfde tekst in het Pools. Uit: David Diamant, *Yidn in shpanishn krig 1936-1939* (Joden in de Spaanse Burgeroorlog; Parijs 1967) 411.

2 G.E. Sichon, 'Les volontaires juifs dans la guerre civile en Espagne: chiffres et enjeux', *Les temps modernes* 44/507 (1988) 46-62.

antisemitisme - het fascisme?³ Zoals straks zal blijken is deze vraag ook van belang om te kunnen verklaren waarom de Botwin compagnie relatief veel aandacht heeft gekregen in de historiografie over de joodse participatie in de Spaanse Burgeroorlog.

Ten tweede is het de vraag waarom de communistische leiding van de IB instemde met de vorming van een joodse compagnie, terwijl het benadrukken van etnische identiteit binnen de communistische beweging als niet wenselijk beschouwd werd en in strijd geacht met het internationalistische ideaal. De geschiedenis van de totstandkoming van de compagnie werpt daarmee licht op de belangrijke vraag naar de participatie van joden in de communistische beweging en de manier waarop die beweging omging met de joodse aanwezigheid in haar geledingen, respectievelijk de manier waarop joden zelf hun identiteit articuleerden binnen die beweging.

Historiografie

In een groot deel van de bestaande historiografie over joodse vrijwilligers in de IB valt één ding sterk op: aan de joodse rol in Spanje wordt een relevantie toegedicht die veel verder gaat dan de joodse betrokkenheid in de Spaanse Burgeroorlog zélf.⁴ Dat heeft zowel te maken met de bredere internationale context van de Spaanse Burgeroorlog als met de Tweede Wereldoorlog en de holocaust. De vele duizenden vrijwilligers die naar Spanje trokken, zo wordt geredeneerd, deden dat om te vechten tegen het fascisme en zij vochten niet alleen tegen Franco maar vooral ook tegen zijn bondgenoten, Hitler en Mussolini. De strijd van de vele vrijwilligers van joodse afkomst die in Spanje vochten wordt in het verlengde daarvan gezien als eerste daad van verzet tegen Hitler en daarmee uiteindelijk tegen de nazistische vernietigingspolitiek die culmineerde in de holocaust.

3 Rudi van Doorslaer, 'Joodse vrijwilligers uit België in de Internationale Brigaden. Portret van een vergeten generatie?', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 18/1-2 (1987) 165-185, 169.

4 Zie onder meer: David Diamant, *Yidn in shpanishn krig, 1936-1939* (Joden in de Spaanse Burgeroorlog; Parijs 1967); Arno Lustiger, 'German and Austrian Jews in the International Brigades', *Leo Baeck Institute Yearbook* 35 (1990) 297-320; Arno Lustiger, *Schalom libertad! Juden im spanischen Bürgerkrieg* (herziene paperback-editie: Berlijn 2001); Albert Prago, 'The Botwin company in Spain, 1937-1939', *Jewish Currents* (maart 1992) 7-11; Joshua Rothenberg, 'The Jewish Naftali Botwin Company', *Jewish Frontier* 47/4 (1980) 14-19.

Deze redenering is vooral een poging om de mythe dat joden zich nauwelijks verzet zouden hebben in de Tweede Wereldoorlog te ontkrachten door te wijzen op het joodse verzet tegen Hitler in Spanje.⁵ De Duits-joodse historicus Arno Lustiger merkt in zijn artikel over Duitse en Oostenrijkse joden in de IB in dit verband op: 'German historians have left it to the Jews to seek the evidence of resistance while they have concentrated their efforts on the documentation of the Jews as victims of nazism. But even Jewish historiography has been tardy.'⁶ Inderdaad is het veronderstelde geringe verzet van joden in de Tweede Wereldoorlog een mythe, en is het onderzoek naar het joodse verzet in de Tweede Wereldoorlog pas relatief recent op gang gekomen. Wanneer de Spaanse Burgeroorlog, hoe begrijpelijk ook, echter als argument gaat fungeren in het debat om deze mythe te weerleggen is er niet alleen sprake van een anachronistische omgang met de geschiedenis. Dit historiografisch perspectief betreffende de joodse rol in Spanje heeft ook geleid tot interpretaties van die rol die problematisch zijn. Zo is het opvallend dat auteurs die dit perspectief hanteren snel geneigd zijn joodse vrijwilligers als één categorie te behandelen. Daarnaast wordt in sommige gevallen wel erg vrijelijk met statistische gegevens omgesprongen om te benadrukken hoe groot het joodse aandeel is geweest. Dit grote aandeel wordt bovendien ook geïnterpreteerd als een indicatie dat er sprake moet zijn geweest van een specifiek joods belang om in Spanje te strijden.

Het grote aandeel joodse interbrigadisten in Spanje was echter een reflectie van het relatief grote aandeel joden in de toenmalige socialistische en communistische partijen. De vraag is dus niet zozeer waarom zovelen van joodse afkomst in Spanje terecht kwamen, maar veeleer welke omstandigheden hun links-politieke engagement kunnen verklaren. Jaff Schatz merkt in zijn studie naar Pools-joodse communisten (die de meerderheid van de joodse interbrigadisten in de Botwin compagnie vormden) *The Generation* het volgende op: 'German National Socialism had little influence on these peers as a motive force [d.w.z. om zich te engageren in de communistische beweging, GZ]: most of them had embarked on the road to communism before 1933. However, the growing specter of Nazism became a factor that further strenghtened their attachment to Communist ideals. When the Spanish Civil War broke out, they were

5 Zie bijvoorbeeld: Albert Prago, 'Fifty long years later. Commemorating the Spanish Civil War', *Jewish Currents* (maart 1987) 4-8, aldaar 5.

6 Lustiger, 'German and Austrian Jews in the International Brigades', 297.

already committed Communists.⁷ Schatz concludeert in zijn studie dat antisemitisme een onderdeel was van de specifieke levensomstandigheden van de Poolse joden, die joodse jongeren trachten te verlichten door zich te engageren in radicale politieke partijen. De dreiging van Hitlers antisemitische politiek lag dus niet primair ten grondslag aan hun beslissing om naar Spanje te gaan.

Dit betekent natuurlijk niet dat sommige joodse vrijwilligers zich niet zeer bewust waren van het gevaar dat Hitler zou kunnen gaan vormen voor de Europese joden. Een voorbeeld is de Amerikaans-joodse vrijwilliger Hyman Katz die zijn motivatie beschreef in een brief aan zijn moeder met de mededeling dat hij naar Spanje ging om te vechten tegen de 'persecutors of my people - the Jews - and my class - the Oppressed'.⁸

Voor vele anderen speelde joodse afkomst echter geen rol.⁹ Zoals dat voor alle vrijwilligers gold die naar Spanje kwamen was hun beslissing vaak een mengeling van politieke, sociale en psychologische omstandigheden. Het belang van deze factoren, waaronder de eigen joodse identiteit, varieerde van individu tot individu.

Joden gingen bovendien naar Spanje als burgers van vele landen, activisten met verschillende politieke gezindten (communisten, Bundisten,

Overzicht van de verschillende commandanten die de Botwin compagnie in de loop van haar bestaan heeft gehad, afgedrukt in *Botwin* 5 (03-11-1938) 32. Uit: David Diamant, *Yidn in shpanishn krig 1936-1939* (Joden in de Spaanse Burgeroorlog; Parijs 1967) 273.

7 Jaff Schatz, *The Generation. The rise and fall of the generation of Jewish communists of Poland* (Lund 1989) 54.

8 Hyman Katz and Michael Feller, 'Letters from the front in Spain, 1937-1938', *Jewish Currents* (april 1986) 5-9/ 32, aldaar 6.

9 Zie bijvoorbeeld de discussies over dit thema die in de loop van diverse jaren zijn gevoerd onder joodse veteranen in het Amerikaanse blad *Jewish Currents*.

Poale Zionisten en anderen¹⁰) en als individuen met een sterk variërend joods bewustzijn. Generalisaties over joodse vrijwilligers kunnen dus niet of nauwelijks gemaakt worden, alleen deelstudies over bepaalde subgroepen kunnen werkelijk licht op motivatie en achtergrond werpen.¹¹ Mijn gebruik van de term joodse vrijwilligers is dan ook bedoeld om die vrijwilligers aan te duiden die van joodse afkomst waren en niet als aanduiding van een separate groep met aparte kenmerken, die als zodanig geïdentificeerd zou kunnen worden (of werd) binnen de IB.

De boven geschetste context verklaart de nadruk die vaak gelegd wordt op het bestaan van de Botwin compagnie. De joodse rol in Spanje bleef immers anoniem behalve in het geval van de Botwin compagnie en zij kon daardoor gaan fungeren als hét symbool van de joodse strijd in Spanje. Wellicht streeden niet alle joden in Spanje *als joden* maar dat gold in ieder geval wel voor hen die in de Botwin compagnie vochten. Een treffend voorbeeld van deze opvatting, dat tevens de ambivalente gevoelens illustreert rond de vraag naar de rol van joodse identiteit in Spanje, is de volgende opmerking van Albert Prago met betrekking tot Amerikaans-joodse vrijwilligers in Spanje: 'It appears that we were not Jews as much as we were "internationalists." That we could and should be Jewish internationalists - as were the men of the Botwin company - did not occur to us.'¹²

De totstandkoming van de Botwin compagnie

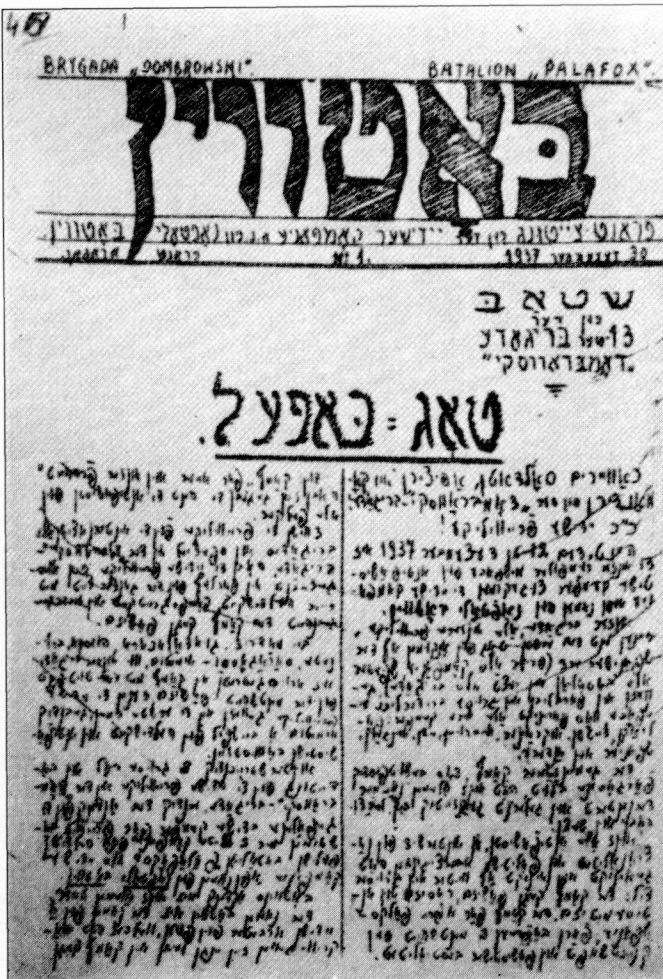
Eind 1936 nam de joodse sectie van de Franse communistische partij het initiatief om een joodse gevechtseenheid te vormen in Spanje, echter zonder succes. In juli/ augustus 1937 volgde een tweede initiatief. Jacques Kaminsky, een Frans-joodse communistische leider, werd naar Spanje gestuurd om het idee te bespreken met de staf van de Internationale Brigade

10 De *Bund*, of voluit *Algemeyner Yidisher Arbeter Bund in Lite, Poyln un Rusland*, was een joodse sociaal-democratisch geörienteerde politieke partij, opgericht in 1897. De *Poale Zion* was een socialistisch-zionistische partij, opgericht in 1906.

11 Zie voor een zeer gedetailleerde studie: Rudi van Doorslaer, 'Tussen wereldrevolutie en joodse identiteit. Joden uit België in de Spaanse burgeroorlog', *Cahiers-Bijdragen* 17 (december 1995) 13-87.

12 Prago in: Edward Lending, Edward, Molly C. and Albert Prago, 'Readers' forum on Jews in Internationale Brigades', *Jewish Currents* (mei 1981) achterpagina/ 31-34, 34.

en met joodse militaire commandanten. De Franse inspanningen zouden uiteindelijk resulteren in de vorming van de Botwin compagnie in december 1937. Het ging hierbij niet om de vorming van een nieuwe compagnie: de reeds bestaande naamloze 2^e compagnie van het Palafox bataljon van de Poolse Dombrowski brigade werd nu omgevormd tot de

Voorpagina van het eerste, nog handgeschreven, nummer van *Botwin* (30-12-1937) met het dagbevel waarin de oprichting van de compagnie wordt aangekondigd. Uit: Efraïm Wuzek, *Zikhroynes fun a Botvinist* (Herinneringen van een Botwinist; Warsaw 1964) foto-bijlage.

joodse Botwin compagnie. In het dagbevel dat de oprichting aankondigde stonden de volgende woorden:

‘Met nadruk op het grote aantal joodse vrijwilligers en hun betekenis in de Dombrowski Brigade, en als eerbetoon aan de nagedachtenis van de gevallen joodse strijders in de strijd voor vrijheid, benoemen wij de 2^e compagnie van het heroïsche Poolse Palafox bataljon als joodse compagnie in de naam van Naftali Botwin.’

‘Zijn naam was een symbool en voorbeeld van de heroïsche strijd van de joodse massa’s voor jullie en onze vrijheid, een symbool van internationale solidariteit en de band tussen volkeren.’¹³

Het document was ondertekend door de commandant en politiek commissaris van de Dombrowski Brigade. Na het voorlezen van het dagbevel gaf Gershon Dua-Bogen, medewerker van het politiek commissariaat in Albacete, een speech die de volgende woorden bevatte:

‘Jullie symboliseren met jullie compagnie de heroïsche strijd van de duizenden joodse soldaten in Spanje. Jullie vertegenwoordigen voor de joodse volksmassa’s het mooiste en meest heroïsche van de anti-fascistische strijd.’¹⁴

De Botwin compagnie was vanaf het begin gemengd, zowel qua nationaliteit en afkomst (joods of niet-joods) als politieke achtergrond en was nooit exclusief joods. De meerderheid van de joodse Botwinisten was Pools. Gedurende het bestaan van de compagnie tot de ontbinding van de IB in oktober 1938 varieerde het aantal soldaten natuurlijk constant. Na de verschillende gevechtshandelingen waaraan de compagnie deelnam, met soms dramatische verliezen, werden de gevallen en gewonden vervangen door nieuwe vrijwilligers of Spaanse soldaten. De Botwin compagnie had haar eigen Jiddische krant genaamd *Botwin*, die zoals alle IB perspublicaties bedoeld was voor interne propaganda en het hooghouden van het moreel en de discipline van de strijders. Het blad werd gemaakt onder supervisie van het politieke commissariaat.¹⁵ Overigens was het bestaan van de Botwin

13 Diamant, *Yidn in shpanishn krig*, 196.

14 Ibidem, 198. De bron van deze toespraak is onduidelijk, waarschijnlijk werd hij afgedrukt in het eerste exemplaar van de compagniekrant *Botwin* en gaat het om een geredigeerde weergave. Ze passen echter geheel in de stijl en toon van het eerder aangehaalde dagbevel.

15 *Botwin* werd misschien wel het best gekarakteriseerd door de Amerikaanse Jiddische communistische krant *Morgn Frayhayt*: ‘Een merkwaardige krant. Uit haar pagina’s rijst het beeld op van een nieuw type joodse held, die reeds bij zijn leven een

compagnie niet algemeen bekend onder joodse vrijwilligers in Spanje.¹⁶

Eén van de redenen dat het initiatief voor de oprichting van een joodse compagnie van Franse zijde kwam is gelegen in het feit dat het transport van vrijwilligers naar Spanje in Parijs georganiseerd werd. Er waren daarom nauwe contacten met de staf van de IB in Albacete. Onduidelijker is echter wat de joodse sectie van de Franse CP beoogde en waarom de staf van de IB het eind 1937 opportuun achtte de vorming van een joodse gevechtseenheid toe te staan.

In de bestaande historiografie en de diverse memoires van joodse veteranen komen drie redenen naar voren die het ontstaan van de Botwin compagnie zouden verklaren:

- 1) het hoge aantal joodse vrijwilligers dat de vorming van een joodse gevechtseenheid logisch zou maken
- 2) de goede reputatie van joodse vrijwilligers die resulteerde in een joodse compagnie bij wijze van beloning voor de betoonde heldenmoed
- 3) de wens van (vooral Oost-Europese) joodse vrijwilligers zélf om in een joodse eenheid te vechten.

Bij nadere beschouwing zijn deze redenen echter ontoereikend om te verklaren waarom de Botwin compagnie werd opgericht. Zo waren er weliswaar vele vrijwilligers van joodse afkomst in Spanje maar zij waren afkomstig uit vele verschillende landen en de brigades werden georganiseerd op grond van nationaliteit en gemeenschappelijke taal, vanuit militair oogpunt gezien natuurlijk het meest praktisch. Dit gegeven maakte een aparte joodse eenheid niet erg voor de hand liggend.

Inderdaad hadden met name de Poolse-joodse vrijwilligers een goede reputatie op het slagveld. Die kan vooral verklaard worden uit het feit dat de Poolse CP (als enige communistische partij in Europa) illegaal was. Haar leden waren gevormd door het jarenlang ondergronds opereren in Polen en veelal gehard door vervolgingen en verblijf in gevangenissen. Zij golden dan ook als zeer gemotiveerd en gedisciplineerd.¹⁷ Ook is wel gesteld dat Poolse joden in Spanje extra gemotiveerd waren omdat zij anti-

legende is geworden: de joodse vrijheidsstrijder'. Citaat uit *Morgn Frayhayt* zoals afgedrukt in *Botwin* 5 (03-11-1938) 31.

16 Interview met de Brits-joodse veteraan Sol Frankel, Londen (14-06-2001).

17 Gershon Shir (bijnaam Misha Reger), politiek commissaris van de Botwin compagnie, verklaart hieruit de discipline van vele Poolse-joodse vrijwilligers. Zie zijn artikel 'Yidishe militsionern - mutike kemfer' (Joodse militairen - moedige strijders), *Naye Prese* (08-10-1937).

semitische vooroordelen over joden als soldaten wilden wegnemen. Dat is zeker geen onjuiste bewering maar reputatie alleen bepaalde niet de vorming van nieuwe gevechtseenheden. Iedere reorganisatie in de structuur van de brigades werd bepaald door de staf in Albacete waarbij politieke en strategische overwegingen de doorslag gaven.

Om die reden speelde ook de wens van sommige vrijwilligers zelf om in een joodse eenheid te vechten geen grote rol. Joshua Rothenberg merkt over die wens het volgende op: 'the Jewish volunteers who fought so hard to fight in a distinctly Jewish unit were well acquainted with such views [namelijk het idee van onderdanigheid als typisch joods verschijnsel, GZ] among non-Jews (as well as some Jews). They were fearful that their armed resistance might be submerged in anonymity unless they made it unmistakably Jewish'.¹⁸ Deze wens kan zeer reëel geweest zijn maar zoals gezegd namen interbrigadisten de beslissingen niet en bovendien was het in de IB, die immers niet alleen een militaire maar ook een politieke onderneming was, niet ongevaarlijk om die wens openlijk te uiten. Dat gold zeker voor Poolse communisten die door Stalin gewantrouwd werden vanwege de te onafhankelijke positie die zij in zijn ogen innamen in de Comintern (dit zou uiteindelijk ook leiden tot de ontbinding van de Poolse CP eind 1938). Verschillende zogenaamde dissidenten onder de buitenlandse vrijwilligers werden in Spanje door de NKVD, de Russische geheime dienst, opgesloten en vermoord.

De vraag is dus welke redenen eind 1937, ruim een jaar nadat de IB was ontstaan, dan wel de vorming van een joodse compagnie mogelijk maakten. Die vraag is niet makkelijk te beantwoorden. Binnen het kader van mijn eigen onderzoek was het niet mogelijk direct bronnenmateriaal te raadplegen zoals de Comintern archieven en de archieven van de IB, waarvan bovendien onduidelijk is hoeveel relevant materiaal ze bevatten over deze zaak. Dat betekent dat het antwoord op de vraag waarom de Botwin compagnie werd gevormd vooralsnog afgeleid moet worden uit de bestudering van de omstandigheden waarin de IB eind 1937 verkeerde in combinatie met informatie uit memoires, een belangrijke en interessante bron, maar één waarmee historici natuurlijk voorzichtig dienen om te gaan. Daarnaast valt uit de manier waarop de Botwin compagnie in de Jiddische pers is gaan figureren ook het nodige af te leiden.

Duidelijk is dat vanaf de lente van 1937 de IB grote interne problemen

18 Rothenberg, 'The Jewish Naftali Botwin Company', 19.

kende, met name met moraal en door het teruglopend aantal vrijwilligers. Zoals Dan Richardson het uitdrukt: 'No doubt also the reports of disillusioned Brigade men who had managed to get out of Spain, the reports of the Communist terror, and the gradually growing awareness that joining the Brigades was less a romantic adventure than a good way to die young played a part in reducing the number of men who might otherwise have been tempted to join'.¹⁹ Het enthousiasme voor de Spaanse zaak verminderde daardoor ook onder joodse arbeiders in de grote Europese steden.²⁰ Het is dus belangrijk om te bedenken dat de Botwin compagnie werd gevormd op een moment dat men grote moeite had voldoende nieuwe vrijwilligers te werven voor de Spaanse zaak en de publieke aandacht voor het conflict dreigde af te nemen. Een symbool van joodse strijd in Spanje kon zo een belangrijke propagandistische waarde hebben. Overigens zijn er ook andere voorbeelden waaruit blijkt dat in de presentatie van het Spaanse conflict buiten Spanje de joodse afkomst van vrijwilligers soms bewust benadrukt werd.²¹

Opvallend is dat diverse vrijwilligers in hun memoires andere dan de eerder genoemde drie redenen benadrukken. Efraïm Wuzek bijvoorbeeld wijst zoals diverse anderen op de joodse heldenmoed maar noemt ook een andere reden, namelijk 'de noodzaak de aandacht van de joodse massa's te concentreren en mobiliseren in de strijd tegen het fascisme, het verlichten van de massa-arbeid van de joodse hulp-comités voor Spanje enz.'²² Een symbool van joodse aanwezigheid in Spanje was dus nodig om het

19 Dan Richardson, *Comintern army. The International Brigades and the Spanish Civil War* (Lexington 1982) 88.

20 Lustiger, *Schalom libertad!*, 316.

21 Een voorbeeld is de getuigenis van de joodse veteraan William Herrick, die na zijn terugkeer in de Verenigde Staten door het Amerikaanse blad *Life* werd geïnterviewd. Bij dat interview was ook een lid aanwezig van de hulp-organisatie voor Amerikaanse vrijwilligers in Spanje, de *Friends of the Abraham Lincoln Brigade* (de ALB was de Amerikaanse brigade in Spanje): 'When asked why he had gone to Spain he answered that he had gone as a member of the Communist party. At that point the representative of the Friends [who was present during the interview] told Herrick to change his statement and say that he had volunteered because he was Jewish and wanted to join the fight against fascism'. Zie: Richardson, *Comintern Army*, 155. Geheel in lijn met de communistische Volksfront-politiek wordt de Spaanse strijd hier bewust niet als een puur communistische aangelegenheid gepresenteerd maar als een gezamenlijke strijd tegen het fascistische gevaar in Spanje.

22 Efraïm Wuzek, *Zikhroynes fun a Botvinist* (Herinneringen van een Botwinist; Warsaw 1964) 9.

thuisfront makkelijker te kunnen mobiliseren. Die bredere context wordt ook benadrukt door Benjamin Lubelski, die zelf niet vocht in de Botwin compagnie. Lubelski hecht geen enkel geloof aan het idee dat de wens van joodse vrijwilligers zélf tot de vorming van een joodse compagnie heeft geleid en concludeert tamelijk cynisch: 'Zoals gewoonlijk komen zulke besluiten van boven. Leidende communistische instanties zagen in dat een joodse eenheid die in Spanje vecht een goede indruk zou maken inzake de kwestie van de Spaanse strijd. En zo kwam op een mooie dag één van de joodse communistische leiders uit Parijs naar Spanje en de Botwin compagnie werd gevormd.'²³

Deze visie wordt gedeeld door de Botwinist Sigmund Stein, een joodse communist die door zijn kennis-making met de stalinistische terreur in Spanje volkomen gedesillusioneerd uit Spanje terugkeerde. Zijn memoires kenmerken zich door de rijkdom aan details en de openheid waarmee hij schrijft over het politieke spel achter de façade van de broederlijke anti-fascistische strijd in Spanje, die sterk contrasteert met het oppervlakkige heroïsche perspectief dat zo kenmerkend is voor veel literatuur over de Spaanse Burgeroorlog. Ook Stein spreekt over het propagandaffect van een joodse compagnie, en stelt bovendien dat een joodse eenheid het ook makkelijker zou maken de boodschap van het communisme onder joden te verspreiden.²⁴ Daarnaast gaat hij in op interne politieke factoren binnen de Franse CP en haar joodse sectie. Zo beweert hij dat Frans-joodse communisten de

Olek Nus, componist van het Botwin marslied en redacteur van *Botwin*, leest *Naye Prese*, het orgaan van de joodse sectie van de Franse Communistische Partij. Uit: David Diamant, *Yidn in shpanishn krig 1936-1939* (Joden in de Spaanse Burgeroorlog; Parijs 1967) 395.

23 Benjamin Lubelski, *Yidn in Shpanishn birgerkrig, 1936-1939. Fartseykhenungen fun a Yidishn frayvilikn* (Joden in de Spaanse Burgeroorlog, 1936-1939. Schetsen van een joodse vrijwilliger; Tel-Aviv 1984) 198.

24 Sigmund Stein, *Der birger-krig in Shpanye. Zikhroynes fun a militционер* (De Spaanse burgeroorlog. Herinneringen van een militioneer; Paris 1961) 214.

aanwezigheid van de vele Pools-joodse communistische vluchtelingen in Parijs als bedreigend ervoeren; een joodse compagnie zou de mogelijkheid geven hen weg te sturen. Een dergelijke compagnie zou bovendien ook goed staan op het CV van carrière-beluste Franse communisten. Stein's beweringen zijn intrigerend en roepen vele vragen op maar zijn uitspraken dienen zeer voorzichtig bekeken te worden. Waarom bepaalde individuen naar Spanje gingen en in de Botwin compagnie terecht kwamen is alleen door diepgravend biografisch onderzoek te achterhalen.²⁵

Interessant is ook de manier waarop de Botwin compagnie na haar oprichting ging figureren in de Jiddische pers. Met name de Parijse Jiddische communistische krant *Naye Prese*, het orgaan van de joodse sectie van de Franse CP, is in dit opzicht een interessante bron. De Botwin compagnie werd na haar oprichting hét symbool van de joodse deelname aan de strijd in Spanje. Onmiddellijk na haar oprichting verscheen in de krant een groet van de compagnie. NP was gedurende haar bestaan de stem van de Botwin compagnie. De krant drukte oproepen af om goederen geld in te zamelen en publiceerde brieven van vrijwilligers evenals brieven van hun familie. Ook drukte de krant oproepen af van joodse vrijwilligers in Spanje gericht aan de joodse massa's, waarin de Botwin compagnie prominent figureerde. NP bleef de compagnie presenteren als een symbool van joodse heldenmoed, zelfs op momenten waarop de compagnie bijna ten onder was gegaan in de strijd en haar samenstelling allesbehalve exclusief joods was.

Conclusie

Duidelijk is dat de Botwin compagnie een belangrijke rol ging spelen in de propaganda voor de Spaanse strijd, met name in Frankrijk, en werd gepresenteerd als hét symbool voor de joodse strijd tegen het Europese

25 Stein spreekt in verschillende gevallen zijn twijfel uit over de werkelijke redenen waarom bepaalde communisten naar Spanje gingen. Interessant is dat zowel hij als Alexander Szurek onafhankelijk van elkaar in hun memoires melding maken van een zekere Abraham 'Komintern', een van origine Pools-joodse communist die gevlucht was naar Parijs waar hij een populaire spreker werd (vandaar zijn bijnaam). Stein merkt op dat hij erg slechte ogen had en ook Szurek schrijft: 'Abram was so nearsighted I could not understand how he could be a soldier in Spain'. Ging deze man vrijwillig naar Spanje of kreeg hij een bevel van de partij dat hij niet kon negeren? Zie: Stein, *Der birger-krig in Shpanye*, 221 en Alexander Szurek, *The shattered dream* (Boulder 1989) 75.

fascisme. Als zodanig is zij ook gaan figureren in een deel van de historiografie over joodse vrijwilligers die in Spanje. De Botwin compagnie was uiteindelijk echter maar een klein onderdeel van de Internationale Brigade. En het strijden in de Botwin compagnie impliceerde niet automatisch een *bewuste* keus om als jood in Spanje te vechten. De beslissing om in een bepaalde gevechtseenheid te vechten werd niet door interbrigadisten zelf genomen, hoe trots men wellicht ook was om deel uit te maken van de compagnie. Zoals ik heb laten zien zijn er ook geen eensluidende antwoorden mogelijk op de vraag naar de rol die joodse afkomst speelde in de motivatie van de vele joodse vrijwilligers die vochten in Spanje en het is de vraag hoeveel onder hen, indien zij de keus hadden gekregen, wel in een joodse compagnie hadden willen vechten.

Uit de ontstaansgeschiedenis van de Botwin compagnie blijkt voorts wel dat joodse identiteit in de communistische wereld in theorie weliswaar als irrelevant werd beschouwd, maar de realiteit heel anders was wanneer de steun van joodse gemeenschappen gemobiliseerd diende te worden. Het bestaan van een joodse compagnie maakte het tot op zekere hoogte natuurlijk makkelijker voor joden elders zich te identificeren met hetgeen zich in Spanje afspeelde. Dat besef was gedurende de Spaanse Burgeroorlog niet alleen aanwezig bij de staf van de IB, die haar oprichting sanctioneerde, maar ook binnen joods-communistische kringen, zij het om uiteenlopende redenen. Ging het voor de staf van de IB waarschijnlijk vooral om een propagandistische aangelegenheid, in joods-communistische kring bestond een zekere behoefte om binnen de communistische beweging de joodse identiteit te kunnen accentueren. Die behoefte enerzijds, gecombineerd met de strategische behoefte van de IB anderzijds, lijkt de ruimte gecreëerd te hebben waarin de oprichting van de Botwin compagnie mogelijk werd en het Franse initiatief succesvol kon zijn.